

coordonator
VASILE BOARI

CINE SUNT ROMÂNI?

PERSPECTIVE ASUPRA IDENTITĂȚII NAȚIONALE

Cluj-Napoca, 2019

PAUL E. MICHELSON
Identitatea națională românească și specificul național.
A fi sau a nu fi: mai este aceasta întrebarea?¹

Moto:

A fi sa a nu fi: iată-ntrebarea,
Mai vrednic oare e să rabzi în cuget
A` vitregiei praștii și săgeți
Sau fierul să-l ridici asupra mării
De griji – și să le curmi? Să mori; să dormi,
Atât: și printr-un somn să curmi durerea
Din inimă și droaia de izbeliști
Ce-s date cărnii; este-o încheiere
Cucernic de răvnit. Să mori, să dormi,
Să dormi – visând, mai știi? Aici e greul,
Căci se cuvine-a cugeta: ce vise
Pot răsări în somnu-acesta-al morții
Când hoitul-i lepădat? De-acea-i lungă
Năpasta.

(William Shakespeare, *Hamlet*)²

Introducere

Binecunoscutele vorbe de început ale monologului lui Hamlet trasează un cadru adecvat pentru analiza problematicilor aparent nesfărșite legate de identitatea națională românească, problematici cărora volumul de față li se adresează. Cultura română a îndurat fără îndoială în sinea sa „săgețile și praștia norocului vrăjmaș”, iar acest aspect se reflectă în discuțiile legate de caracteristicile și specificul național.

Ocazional, românii s-au înarmat „în fața unei mări de zbucium”, dar, de cele mai multe ori caracteristică le-a fost mai degrabă tendința îmbrățișării unei strategii „mioritice” care să evite pasiv marile încleștări: „Că printr-un somn poți pune-odată capăt durerii sufletești și-atâtor chinuri ce-s partea cărnii” reflectând fundamentalul mit mioritic descris de filosoful și poetul Lucian Blaga (Blaga, 1936). Cu toate acestea, sus-numita pasivitate în fața „somnului morții” și a viselor sale a fost în unele rânduri contestată și întâmpinată cu ostilitate. O instantă extremă a acestor contestări a fost Emil Cioran, care a considerat fatalismul mioritic al românilor ca fiind o cangrenă, un „blestem poetic și național... care constituie rana neînchisă a sufletului românesc”, „o autodenigrare colectivă” (Cioran, 1936, p. 59)³ și un defect substanțial al structurii spirituale românești. Astfel, căutarea românească a ființei, devenirii și rostului trebuie să ne dea adesea „acea-ndoială” fără de care totul ar deveni cam istovitor.

Oricum ar fi, ceea ce scria Hugh Seton-Watson, acum mai bine de 45 de ani, rămâne valabil și azi: „În urma anumitor experiențe, sunt în mare măsură sigur de un lucru: în țările dunărene, istoria națională, ori dacă dorîți, mitologia națională, este privită resentimentar nu doar de profesorii de istorie dar și de muncitorii din fabrici și de țărani din sate. Atacuri asupra acestei mitologii alimentează o ostilitate mocnită care nu sucombă și care se poate transforma cu ușurință în flăcări” (Seton-Watson, 1975, p. 70).

Unul dintre lucrurile despre care românii au păreri puternice și îi măgnește adesea este dezbaterea legată de specificul național care implică întrebări legate de existența națională și identitatea națională. Subiecte care i-au fascinat pe români încă de la începuturile epocii moderne implicându-i în dezbatere viguroase atât cu semenii lor români, cât și cu etniile vecine sau con-locuitoare „Este incontestabil faptul că în secolul al 19-lea și primele decade ale secolului 20, conștiința românească a fost preocupată mai presus de orice de asimilarea procesului devenirii noastre naționale” (Ornea, 1978, p. 23). Acestea au legătură cu „cearta pentru istorie”, disputa care a marcat viața intelectuală a României moderne (Zub, 1983, p. 33; Michelson, 1981-1982, pp. 92-120; Michelson, 1987, pp. 5-23; Michaelson, 1981).

¹ Traducere din limba engleză de drd. Ion Josan.

² Act III. Scena I, traducere de Mihnea Gheorghiu, Leon Levițchi și Dan Duțescu, Editura Mondero, București, 1999, p. 84.

³ A se vedea acida și nestăpânita critică a lui Cioran.

Cearta pentru istorie

„Cearta pentru istorie” a început odată cu cronicarii moldoveni Grigore Ureche (1590-1847), Miron Costin (1633-1691) și alții (Cliveti, 2014, pp. 161-178). Au fost implicați prinți scriitori/savanți precum Constantin „Stolnicul” Cantacuzino (1640-1716) și Dimitrie Cantemir (1673-1732). A fost continuată de către Școala Ardeleană, de scriitori precum Samuil Micu (1745-1806), Gheorghe Șincai (1754-1816), Petru Maior (1756-1821) și Budai-Deleanu (1760-1820) (Hitchins, 1969; Micu, 2000). Această dispută avea legătură și cu aparent nesfârșita încercare a culturii și civilizației românești de a recupera decalajul față de restul Europei: dorința de depășire a decalajelor care începuseră să se manifeste în secolul 18 mai întâi în cultură și, mai apoi, în nivelul de dezvoltare (Popovici, 1945; Duțu, 1977; Teodor, 1981; 1980; Drace-Francis, 2006; Murgescu, 2010; Stahlm 1983; Zub, 1991; Verdery, 1991; Bădescu, 1984)⁴.

Modelul schimbării din țările române a fost reversul progresiei din vestul Europei, denumită de către Robert Anchor „tripla revoluție” (Anchor, 1978, p. 1; Michaelson, 2007, pp. 639-648). Vestul a cunoscut o serie de schimbări dramatice începând cu revoluția industrială a Angliei anilor 1760, urmată de turbulentele politice generate de Revoluția franceză, în anii 1790, sfârșind cu o revoluție ce a prins avânt în țările germane la începutul secolului 19 (Naimer, 1963, pp. 165-175).

În țările române procesul a fost invers. Care a fost rezultatul? După cum spunea Tudor Vianu, „cultura noastră s-a aflat într-un intens proces de adaptare rațională... forțe tradiționale vechi de secole au slăbit la un moment dat din cauza... unei întregi serii de condiții economice și politice prin care țara a trebuit să treacă la un anumit stagiul de dezvoltări sale... atunci a fost momentul când această preocupare despre cine suntem a apărut în literatura noastră, gândindu-ne la ce este cultura română și care sunt scopurile ei (Vianu, 1945, p. 287; Barbu, 1997, p. 17; Ornea, 1980; Vasile, 2017, pp. 284-316).”

Această preocupare continuă până în prezent, discursul fiind extins spre a include dezbaterea tradiționalist vs. modernist a perioadei interbelice, autohtonizarea unora dintre aceste idei în timpul perioadei staliniste – național-comuniste a epocii postbelice prin așa-numitul protocronism, până la terminologiile contemporane sofisticate care își propun să identifice „avataruri” și „manifestări” ale identității naționale.

În mod evident, sovietizarea României, de după cel de-al Doilea Război Mondial, a direcționat dezbaterea spre alte vizuni pe măsură ce interpretările teleologice marxiste acopereau tradiția românească⁵. Cu toate acestea, odată cu începutul anilor 60 – „deviația națională românească”, după cum o numește R.V. Burks (Burks, 1966, pp. 93-113) –, politicile identitare reapar. Astfel, asistăm la un proces de transformare numit de către Katherine Verdery „apropiere genealogică” (Verdery, 1991, p. 138) din care rezultă așa-numitul „stalinism național comunist” sub egida lui Nicolae Ceaușescu. Cea mai articulată formă a acestei direcții o constituie „protocronismul”, care are la bază ideea de a căuta evoluții ale culturii române care anticipau fenomene mai bine popularizate din vestul Europei, astfel intensificând resuscitarea argumentelor indigeniste ale epocii interbelice despre esența națională (Verdery, 1991, pp. 167-168; Papu, 1977; Papu, 1983; 1989; Bădescu, 1984; 1988)⁶.

De la căderea comunismului în 1989 până azi

Urmând căderea regimului comunist din România, în 1989, dezbaterea a fost obscurizată de o multitudine de noi controverse: de la mareșalul Antonescu și revisionismul legat de Holocaust (asociat cu scrierile lui Gheorghe Buzatu) și contrarevizionismul (asociat cu Michael Shafir) la moștenirea comunismului în România (raportul comisiei Tismăneanu, crearea unui număr impresionant de proiecte de studiu al totalitarismului) la demitolizarea trecutului istoric românesc (Boia, 1997; 1998; Kolarz, 1946; Fischer-Galati, 1981, pp. 327-334; Zub, 1987, pp. 35-58; Michelson, 1987) și alții până la

⁴ Aici e un segment de analiză pentru contextu secolului 18 și după.

Pentru partea economică, a se vedea impresionanta analiză a lui Bogdan Murgescu.

⁵ A se vedea articolul meu în curs de apariție „Teleological History and the Romanian Past: Just Say 'No!'”

⁶ Un pamphlet conceput pentru cititorii din afara țării care îl identifică pe domnitorul Dimitrie Cantemir ca fiind unul dintre intemeietorii filosofiei istorice și unul dintre precursorii romanticismului (faptul că europenii nu sunt conștienți de contribuția sa și a culturii române este încă o dovedă a unei conspirații la adresa culturii române) și *Lumini perene. Retrospecții asupra unor clasică români* (București: Editura Eminescu, 1989). Papu, care se pare că ar fi patentat termenul de „protocronism”, este o punte între anii 30 și anii 60-80. Interesant că, în timp ce Editura Eminescu publica teoriile extreme a lui Papu, publica de asemenea excelenta analiză a lui Ornea despre „specificul național”. Este interesant și faptul că în general istoricii nu au agreat lucrarea lui Ornea, deși marea lor majoritate cochetaseră cu aceste problematizări. Bădescu continuă să promoveze această direcție de gândire, recent el a fost ales ca membru al Academiei Române.

dezbatările puerile despre manualele școlare (Boia, 2002, pp. 19-25; Pavel, 2001, pp. 179-189; Pecican, 2005, pp. 157-159; Neumann, 2008, pp. 115-131) de la sfârșitul anilor '90, sau altercațiile legate de acuze de plagiat ce priveau etern amânamele tratate de istorie a României ce trebuiau scoase sub egida Academiei Române. Au fost apoi controverse religioase (pro sau contra rolului trecut sau viitor pe care ar trebui să îl aibă biserică ortodoxă în societate) și controverse legate de asocierile politice ale intelectualilor, de la forme neo-comuniste/social-democrate (Eugen Simion, Răzvan Teodorescu) până la forme mai reformiste (Andrei Pleșu, Sorin Alexandrescu) (Shils, 1972; Citirigă; Tăranu; Herța, 2016).

Printre lucrările românești cele mai relevante în legătură cu dezbaterea despre identitatea națională apărute în prima decadă post-1989 (această listă nu este în niciun caz una completă), amintesc Sorin Antohi, *Civitas imaginialis* (1994) (Antohi, 1994); incisiva carte a lui H.-R. Patapievici *Politice* (1996) (Patapievici, 1996); o serie de lucrări ale lui Daniel Barbu, inclusivând *Şapte teme de politică românească* (1997) (Barbu, 1997), *Bizanț contra Bizanț* (Barbu, 2001) și lucrarea editată *Firea românilor* (2000) (Barbu, 2000); lucrarea binecunoscută a lui Lucian Boia *Istorie și mit în conștiința românească* (1997) (Boia, 1997), studiul lui Sorin Mitu *Geneza identității naționale la români ardeleni* (1997) (Mitu, 1997) care explorează „imaginari” transilvănean și interacțiunile sale cu străinii; câteva colecții de eseuri importante ale lui Sorin Alexandrescu, în special *Paradoxul Român* (1998) (Alexandrescu, 1998); Cristian Preda, *Modernitatea politică și Românismul* (1998) (Preda, 1998) și *Occidentul nostru* (1999) (Preda, 1999; 1997, pp. 11-24; Zub, 1997, pp. 273-291; Maner, 2013, pp. 223-261; Heinen, 1945/1948-2008; Neumann; Heinen, 2013, pp. 263-288), despre modernitate și despre relația dintre România și Occident; replica lui Ioan-Aurel Pop la adresa cărții lui Lucian Boia *Istorie și mit* (1997) sub titlul *Istoria, adevărul și miturile* (2002) (Pop, 2002). Amintim aici și cele patru volume editate de către profesorul Vasile Boari, *Cine sunt români?* (2009) (Boari; Vlas, 2009), *Identitatea românească în context european* (2009) (Boari; Borbely; Murea, 2009), *Regăsirea identității naționale* (2010) (Boari; Gherghina; Murea, 2010), *Weighting Differences. Romanian Identity in the Wider European Context* (2009) (Boari; Gherghina; 2009).

Lucian Boia: de ce este România altfel?

Efervescența dezbatării legată de identitatea națională a fost revitalizată puternic odată cu apariția în 2012 a provocatorului și surprinzătorului eseу istoric *De ce este România altfel?* al nonconformistului istoric Lucian Boia (Boia, 2012, pp. 128). Cartea încearcă să sublinieze o serie de aspecte prin care Boia consideră că România și români sunt diferenți în raport cu o ipotetică normă europeană, începând cu subdezvoltarea României, trecând la împrumuturile excesive din vest, vorbind apoi de un complex național de inferioritate, analizând scheme ale felului în care comportamentul românilor este „altfel” în secolele 20 și 21, amintind confuzia de valori cu care se confruntă români, arătând modul ineficient prin care s-a încercat o re-branduire a României încheind prin a vorbi despre existența unui sindrom al apatiei la români. O bună parte a acestui eseу provine din lucrările demitologizante ale operelor amintite adineauri.

Cauza principală pentru deficiențele României este, în viziunea lui Boia, „înapoierea sa impresionantă” și complexă – apariția târzie a statelor române, apariția târzie a textelor literare românești, apariția târzie pe scena istoriei („venind uneori de undeva”), intrarea târzie în modernitatea economică, culturală și politică. România a fost și rămâne situată la marginile unor frontiere nefavorabile. Ca urmare, români au acceptat, dar în același timp au respins „exterioarul”. Români au fost influențați de către romani, slavi, unguri, germani și otomani printre alții, amalgamând caracteristici ale vecinilor (Boia, 2013, pp. 35-41).

Un al doilea neajuns crucial al românilor este, în viziunea lui Boia, moștenirea unei statalități slabe, aceasta însemnând că structuri sociale slabe și patriarhale sunt dominante, împreună cu un sistem de succesiune haotic. Puterea arbitrară într-o zonă căreia îl lipsește o dezvoltare urbană este rețeta pentru înapoiere și o cultură care s-a bazat pe imitație pentru propriul alfabet, constituție, instituții educaționale și artă. Străinii au jucat un rol proeminent în comerț și industrie (Boia, 2013, pp. 42-59).

În viziunea lui Boia, acestea au contribuit la dezvoltarea unui complex de inferioritate foarte vizibil în rescrierea periodică a istoriei României. „Insignifianța” unei țări mici a încorsetat mentalul românesc, fapt ce a condus la apeluri către un trecut romanțat, inclusivând apeluri la romani, apoi la daci; ca apoi să fie mitologizată rezistența creștinilor împotriva Orientului. Românilor le-a plăcut să se considere asediați, invadați (de către ruși, evrei, turci), dar nu cuceriti (Boia, 2013, pp. 59-65).

Argumentul „formelor fără fond”, adus în prim-plan de către Titu Maiorescu și de către Junimea în secolul 19, este la fel de valabil și în 2012. Cum ar putea fi armonizat vechiul cu nou și cu elementele de import? S-au occidentalizat români sau doar au mimat Occidentul? Modernizarea s-a produs cu adevărat doar la nivelul elitelor. În cele din urmă, argumentează Boia, corupția și clientelismul au fost transmise dinspre societatea tradițională, „aranjamentele” informale având mai mare greutate decât legi sau contracte iar supunerea în fața conducerilor cuplată cu o rezistență pasivă continuă să fie regula până în ziua de azi (revolta tărănească din 1907 fiind o excepție). Soluția românească uzuală fiind umorul, glumele pe seama situațiilor nefericite, se face „haz de necaz”. Acesta fiind principalul debușeu al societății românești (Boia, 2013, pp. 66-70).

De aici încolo, Boia aruncă o succintă privire asupra unor perioade istorice începând cu anul Unirii, 1918, până la „epoca de aur” a generației interbelice, trecând apoi prin al Doilea Război Mondial și Holocaustul, ajungând la usurparea comunistă, apoi la „comunismul dinastic” al lui Ceaușescu, încheind cu evenimentele din 1989 și ieșirea din comunism, totul pentru a-și ilustra mai bine teza „de ce suntem altfel?”.

Decalajul dintre mase și elită rămâne încă enorm, economia continuă să fie subredă, iar intelectualii și politicienii se mută cu ușurință dintr-un partid în altul în funcție de cum se schimbă puterea (Boia, 2013, pp. 71-81).

Din nefericire, adaptarea și supraviețuirea continuă să fie valorile de bază. Drept rezultat, cultura și societatea românească suferă de un imens deficit de respect și credibilitate. De multe ori „statul a fost” salvat, dar cu ce costuri? Supunerea în fața puterii a fost normă de la sfârșitul anilor 30 până la 1989, iar intelectualii au dat tonul în ceea ce poate fi descris ca fiind o combinație dintre Caragiale și Stalin (Boia, 2013, pp. 86-109).

Au existat însă și momente lumoioase: cultura din perioada interbelică a fost efervescentă iar unii dintre intelectualii români au ajuns cunoscuți dincolo de granițele țării (Brâncuși, Tzara, Urmuz și avangarda). Universitățile din București, Cluj și Iași, au înflorit fiind într-o „perioadă de vîrf”, funcționând la un nivel fără precedent în opinia lui Boia. Iar comunitatea evreiască a adus o contribuție semnificativă în domeniul artelor și al presei (Boia, 2013, pp. 83-85).

Când vine vorba de perioada de după 1989, Boia nu se ferește de cuvinte și probabil că acesta este motivul pentru care cărțile sale au iscat puternice dezbateri publice. Cu toate acestea, Boia nu are soluții și nu știe dacă pot exista soluții, în opinia sa nimeni nu poate ști unde ne va duce viitorul iar competențele istoricului se încheie în momentul numit „azi” (Boia, 2013, p. 150).

Cartea lui Boia a fost surprinzătoare nu doar pentru că a provocat obișnuita oripilare, uimire, ostilitate și viziune alarmistă din partea comentatorilor de serviciu, ci și pentru că prima ediție s-a vândut în peste 40.000 de exemplare în primele luni de la apariție. Astfel s-a născut o furtunoasă dezbatere publică ci l-a provocat pe autor (care, în general, consideră că este o pierdere de vreme să răspundă criticiilor cărților sale) să răspundă contestatarilor săi printr-o consistentă prefată la următoare ediție a cărții sale, intitulată „Filosofia lui altfel: Răspuns unor critici” apărută în 2013 (Boia, 2013, pp. 5-29)⁷.

Ulterior, în 2017, unele dintre reacțiile critice la adresa cărții lui Boia au fost adunate într-un volum colectiv, editat de către Vintilă Mihăilescu, intitulat *De ce este România astfel? Avatarurile exceptionalismului românesc* (Mihăilescu, 2017, p. 309), volumul fiind de două ori mai întins decât cartea lui Boia (Boia, 2013).

Cartea editată de către Mihăilescu poate fi descrisă ca fiind o împărțire a celor două tabere, „România este altfel”, adică cei care descriu și critică o Românie care este diferită în multe privințe față de celelalte țări ale Europei contemporane moderne, în maniere nefavorabile vs. tabăra „România astfel” care face o critică a exceptionalismului negativ, încercând să plaseze exceptionalismul românesc, de orice fel ar fi el, într-un cadru geo-politic, sociologic și antropologic mai larg.

Titlul cărții lui Boia te induce puțin în eroare din moment ce scopul clar al cărții este doar să descrie cum, în ce fel este România altfel fără să explice și „de ce?” este România altfel. Bineînteles că Boia nu este obligat să explice de ce este România altfel dacă nu își propune acest lucru, însă „de ce?”-ul din titlu pasează pe un făgaș greșit discuția. Din păcate, volumul lui Mihăilescu nu percepă diferența dintre „cum” și „de ce?” este România altfel, astfel încât o bună parte a criticilor sunt nepotrivite și greșit canalizate.

⁷ A doua ediție adăugită (București: Editura Humanitas, 2013), pp. 5-29. În afara acestui aspect nu există elemente noi față de ediția anterioară.

Cartea lui Boia a fost surprinzătoare pentru că autorul ei demistificator i-a făcut pe o serie de români preoccupați de mitologia națională să ilustreze felul în care ei se diferențiază de o ipotetică normă europeană. Pe de altă parte, este cert că Boia nu consideră miturile ca fiind neimportante sau că ne putem dispensa de ele. În noua prefață a volumului el subliniază că demolarea miturilor este necesară dar că ele sunt inevitabil prezente în viața individuală și a comunității, autorul mărturisește că el crede nu în veridicitatea miturilor, ci în funcționalitatea lor. Convingerea românilor că Mihai Viteazul este primul unificator ar putea să fie greșită, dar este bine că au gândit aşa pentru că astfel a fost posibilă România unificată (Boia, 2013, pp. 24-25). Bineînțeles că este foarte puțin probabil ca această opinie a lui Boia să-i câștige noi prieteni sau să-i cucerească adversarii.

Concluzii

Este benefic să reflectăm asupra trecutului oamenilor și al națiunilor, dar bune oportunități pentru a face acest lucru sunt adesea pierdute pentru că eșecurile conduc în general spre blamarea celorlați pentru înfrângeri sau greșeli iar succesul ne orbește în raport cu defectele noastre. Rămâne de văzut dacă anul 2018 a fost prielnic unei asemenea reflectări însă evenimentele curente din România ne induc mai degrabă pesimism.

În al doilea rând, după cum scria Paul Valery, „Istoria este cel mai periculos produs pe care chimia intelectualului l-a produs vreodată. Proprietățile ei sunt binecunoscute. Îmbată popoarele, le face să viseze, îscă false amintiri, le exagerează reflexele, le întreține vechile răni, le chinuie în somn, le induce delirul de grandoare sau de persecuție transformându-le în națiuni neîndurătoare, trufașe, insuportabile și vanitoase” (Fischer, 1970, pp. 307-308). Preocuparea românilor pentru istorie este sănătoasă și nesănătoasă întrucât istoria poate fi uzată sau abuzată astfel încât atenționarea lui Valery trebuie să ne fie mereu vie, actuală.

Recentul incendiu care a mistuit Muzeul Național al Braziliei din Rio de Janeiro constituie o parabolă salutară (Trevisani, 2018, p. C3). Ruinele carbonizate ale instituției vechi de două sute de ani rămân ca amintire dureroasă a faptului că Brazilia ca națiune nu a acordat niciodată o prea mare apreciere trecutului său. Președintele consiliului municipal pentru patrimoniul cultural al orașului Rio scria: „suntem o națiune fără memorie, hoinărind prin cosmos fără să știm cine am fost, ce am putea să fim sau ce am putea aspira să devinem. Acum, această cenușă trebuie să inspire pe tineri noștri pentru a ne conduce națiunea”. Un reputat și popular istoric brazilian, în contextul unei Brazilii ce se zbate în mijlocul unui declin economic și educațional, al unei creșteri alarmante a criminalității și al scandalurilor de corupție, nota: „toate acestea ne fac să ne întrebăm cine suntem iar istoria ne poate ajuta să găsim un răspuns la această întrebare”.

Istoricilor le place să spună că „trecutul este prologul”. Iar acest fapt este adevărat într-o anumită măsură. Tânările și culturile nu pornesc de la o tabula rasa, mai ales culturile politice. Oricăt Mai de aceea înțelegerea istorică este necesară. Însă cu Lucian Boia trebuie să evităm să privim acest fapt ca fiind determinist. Indiviziile fac alegeri, aceste alegeri determină ceea ce se va întâmpla și nu vom putea să niște cum toate aceste alegeri vor interacționa.

Cu toate acestea trebuie să acordăm în continuare atenție miturilor. După cum subliniază William H. McNeill în studiul său despre „Mathistorie”:

„Mitul stă la baza societății umane. Aceasta este pentru omenire un substitut al instinctului. Este modul unic și caracteristic al oamenilor de a acționa împreună. Un popor fără un set de valori comun acceptate se va afla în scurt timp în primejdile, pentru că în absență unor mituri credibile, acțiunea publică coerentă devine dificil de improvizat sau susținut (McNeill, 1986, p. 23). Fără un asemenea liant social, niciun grup nu se poate prezerva (McNeill, 1986, p. 7).

Pe de altă parte, McNeill continuă să argumenteze că istoricii nu sunt în mod necesar doar creatori de mituri; de dragul adevărului, ei trebuie să fie și spărgători de mituri. Să nu facem eroarea să fim prea mult ori una, ori alta (McNeill, 1986, p. 35).

În cele din urmă, notează McNeill, „miturile ne pot induce în eroare într-un mod dezastroso. O viziune a trecutului care îi denigrează pe unii și care laudă idealurile și practicile altora poate distorsiona viziunea oamenilor în raport cu străinii și încă relațiile externe încep să devină un sir de surpize urătoare... este evident că mitologia măgulitoare pe care unele grupuri rivale o au asupra trecutului propriu nu face altceva decât să le amplifice capacitatea de a duce un conflict” (McNeill, 1986, pp. 14-15, 23; Zub, 1987).“

Cât despre „altfel” și „astfel”, cel puțin o parte a acestei dispute este furtuna într-un pahar cu apă; Boia argumentează că românii sunt diferiți în special prin aspecte negative. Criticii săi afirmă

în general că românii sunt „altfel” din cauza unor aspecte care sunt previzibile sau chiar pozitive. Concluzia surprinzătoare ar putea să fie că ambele tabere au dreptate.

Cu toate acestea, discuțiile interminabile despre identitate națională, caracter național, specific național, exceptionalism național, identități colective și alte elemente de acest gen vor persista. Două recente cărți americane ilustrează ideea că nu va exista un sfârșit al acestor frământări; Francis Fukuyama's *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment* (2018) și Kwame Anthony Appiah's *The Lies That Bind: Rethinking Identity* (2018). Probabil că volumul de față va constitui încă un pas către reconcilierea acestor aparent contradictorii poziții. „Când am scăpat vremelniciei strânsori?”. Probabil nu înainte de a „pregeta”.

Bibliografie

- Alexandrescu, Sorin. 1998. *Paradoxul Român*, Editura Univers, București.
- Anchor, Robert. 1978. The Triple Revolution, în Robert Anchor, *The Modern Western Experience*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Antohi, Sorin. 1994. *Civitas imaginalis, Istorie și utopie în cultura română*, Editura Litera, București.
- Barbu, Daniel. 2001. *Bizanț contra Bizanț; Explorări în cultura politică românească*, Editura Nemira, București.
- Barbu, Daniel. 2000. *Firea românilor*, Editura Nemira, București.
- Barbu, Daniel. 1997. „Modernizarea”, în *Şapte teme de politică românească*, Antet, București.
- Barbu, Daniel. 1997. *Şapte teme de politică românească*, Editura Antet, București.
- Bădescu, Ilie. 1984. *Sincronism european și cultură critică românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Bădescu, Ilie. 1988. *Timp și cultură. Trei teme de antropologie istorică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Blaga, Lucian. 1936. *Spațiul mioritic*, Cartea Românească, București.
- Boari, Vasile; Vlas, Natalia (ed.). 2009. *Perspective asupra identității naționale*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca.
- Boari, Vasile; Gherghina, Sergiu; Murea, Radu. 2010. *Regăsirea identității naționale*, Editura Polirom, Iași.
- Boari, Vasile; Gherghina, Sergiu; Weighting Differences. *Romanian Identity in the Wider European Context*, Cambridge Scholars Publishing, 2009.
- Boari, Vasile; Borbely, Ștefan; Murea, Radu. 2009. *România în context european; coordonate Istorice și Culturale*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca.
- Boia, Lucian. 2013. *De ce este România altfel?* Editura Humanitas, București.
- Boia, Lucian. 1997. *Istorie și mit în conștiință românească*, Editura Humanitas, București.
- Boia, Lucian. (ed.). 1998. *Miturile comunismului românesc* Editura Nemira, București.
- Boia, Lucian. (ed.). 1995. *Mituri istorice românești*, Editura Universității, București.
- Boia, Lucian. 2001. *History and Myth in Romanian Consciousness*, Translated by James Christian Brown, Central European Press, Budapest.
- Burks, R. V. 1966. “The Rumanian National Deviation: An Accounting,” în Kurt London, (ed.), *Eastern Europe in Transition*, The Johns Hopkins, Press Baltimore MD.
- Cioran, Emil. 1936. *Schimbarea la față a României*, Editura Vremea, București.
- Citirigă, Daniel; Tărănu, Georgiana; Herța, Adrian-Alexandru. (eds.). 2016. *Intelectualii Politicii și Politica Intelectualilor*, Editura Cetățea de Scaun, Târgoviște.
- Cliveti, Gheorghe. (ed.) 2014. *Clio în Oglindiri de sine: Academicianului Alexandru Zub: omagiu*, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași.
- Drace-Francis, Alex. 2006. *The Making of Modern Romanian Culture: Literary and the development of National Identity*, I. B. Tauris, London.
- Duțu, Alexandru. 1981. *European Intellectual Movements and Modernization of Romanian Culture*, ediție revizuită, Editura Academiei, București.
- Duțu, Alexandru. 1977. *Romanian Humanists and European Culture. A Contribution to Comparative Cultural History*, revised edition, Editura Academiei, București.
- Edgar, Papu. 1989. *Retrospecții asupra unor clasici români*, Editura Eminescu, București.
- Fischer, David Hackett. 1970. *Historians' Fallacies: Toward a Logic of Historical Thought*, Harper Colophon, New York.
- Fischer-Galati, Stephen A. 1981. “Myths in Romanian History,” *East European Quarterly*, Vol. 15.
- Hitchins, Keith. 1969. *The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780-1848*, Harvard University Press, Cambridge MA.
- Kolarz, Walter. 1946. *Myths and Realities in Eastern Europe*, Lindsay Drummond, London.
- Michelson, Paul E. 1981-1982. “Romanian Perspectives on Romanian National Development, in *Balkanistica*, Vol. 7.
- Lyons, John; Trevisani, Paulo. 2018. “Brazil Mourns the Loss of an Ignored Museum,” *The Wall Street Journal*, September 8-9.
- Michelson, Paul E. 2007. “The Triple Revolution and the Birth of Modern Times,” în Sorin Mitu, et al, eds., *Biserică, societate, identitate: In honorem Nicolae Bocșan*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
- Michelson, Paul E. 1988. “Themes in Modern and Contemporary Romanian Historiography,” în S. J. Kirschbaum, ed., *East European History*, Slavica Publishers, Columbus.
- McNeill, William H. 1986. *Mythistory and Other Essays*, University of Chicago Press, Chicago.
- Michelson, Paul E. 1981. “Unity and Continuity in Romanian History,” *Canadian Review of Studies in Nationalism*, Vol. 8.
- Mihăilescu, Vintilă. 2017. *De ce este România astfel? Avatarurile exceptionalismului românesc*, Editura Polirom.
- Mitu, Sorin. 1997. *Geneza identității naționale la români ardeleni*, Editura Humanitas, București.
- Murgescu, Bogdan. 2010. *România și Europa. Acumularea decalajelor ecnonomice (1500-2010)*, Editura Polirom, Iași.

- Namier, Lewis B. 1963. "Basic Factors in Nineteenth-Century European History," în Lewis B. Namier, *Vanished Supremacies. Essays on European History, 1812-1918*, Harper Torchbooks, New York.
- Neumann, Victor. 2008. "The Alternative Textbooks on the History of Romania as Places of Memory," în Victor Neumann, *Essays on Romanian Intellectual History*, Tradus de Simona Neumann, Editura Universității de Vest, Timișoara.
- Neumann, Victor; Heinen, Armin. (eds.). 2013. *Key Concepts of Romanian History. Alternative Approaches to Socio-Political Languages*, Central European University Press, Budapest.
- Ornea, Z. 1978. *Junimea și junimismul*, a doua ediție revizuită, Editura Eminescu, București.
- Ornea, Z. 1980. *Traditionism și modernitate în deceniu al treilea*, Editura Eminescu București.
- Papu, Edgar. 1977. *Din clasicii noștri: Contribuția le ideea unui protocratism românesc*, Editura Eminescu, București.
- Papu, Edgar. 1983. *Thèmes fondamentaux dan la littérature roumaine*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Patapievici, H. R. 1996. *Politice*, Editura Humanitas București.
- Pavel, Dan. 2001. "The Textbook Scandal and Rewriting History în Romania: Letter From Bucharest," *East European Politics and Societies*, Vol. 15.
- Pecican, Ovidiu. 2005. *Poarta leilor istoriografiei Tânără din Transilvania (1990-2005)*, Editura Grinta, Cluj-Napoca.
- Pop, Aurel Ion. 2002. *Istoria, adevărul și miturile*, Editura Enciclopedică, București.
- Popovici, D. 1945. *La littératureroumaine a l'époque des lumières*, Centrul de Studii și Cercetări Privitoarea la Transilvania, Sibiu.
- Popovici, D. 1981. *European Intellectual Movements and Modernization of Romanian Culture*, ediție revizuită, Editura Academiei, București.
- Preda, Cristian. 1998. *Modernitatea politică și Românismul*, Editura Nemira, București.
- Preda, Cristian. 1999. *Occidentul nostru*, Editura Nemira, București.
- Seton-Watson, Hugh. 1975. *The "Sick Heart" of Modern Europe: The Problem of the Danubian Lands*, University of Washington Press, Seattle.
- Shils, Edward. 1972. *The Intellectuals and the Powers and Other Essays*, Chicago, University of Chicago Press.
- Stahl, Henri H. 1983. *Eseuri critice despre cultura populară Românească*, Editura Minerva București.
- Teodor, Pompiliu. 1984. *Interferențe iluministe europene*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- Teodor, Pompiliu. 2000. *Sub semnul luminilor. Samuil Micu*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
- Teodor, Pompiliu. (ed.). 1980. *Enlightenment and Romanian Society*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- Treptow, W. (ed.). 1997. *Romania and Western Civilization*, The Center for Romanian Studies, Iași.
- Vasile, Cristian. (ed.). 2017. "Ne trebuie oameni!" Elite intelectuale și transformări istorice în România modernă și contemporană, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște.
- Verdery, Katherine. 1991. *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, University of California Press, Berkeley CA.
- Vianu, Tudor. 1945. *Filosofia culturii*, a doua ediție, Editura Publicom, București.
- Zub, Al. 1983. *Biruit-ău gîndul*, Editura Junimea, Iași.
- Zub, Al. 1991. *Cultură și societate. Studii privitoare la trecutul românesc*, Editura Științifică, București.
- Zub, Alexandru. 1997. "'Europa' in der rumänischen Kultur—ein Essay," în Harald Heppner, ed., *Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Böhlau, Wien.
- Zub, Alexandru. 1987. "History and Myth in Rumanian Society in the Modern Period," *International Journal of Rumanian Studies*, Vol. 5, Nr. 2.